

ПРОФЕСІЙНІ ІНСТИТУТИ У ПОСТІНДУСТРІАЛЬНІЙ УКРАЇНІ

У даній статті робиться спроба привернути увагу науковців та державотворців до проблем, пов'язаних з необхідністю реформування діючих та розбудови адаптованих до неминучих трансформаційних змін професійних інститутів, що здатні адекватно реагувати на технологічні новації при формуванні робітничих кадрів для вітчизняних підприємств у постіндустріальному періоді.

In the article attempt to draw attention of science officers and statesmen to the problems connected with necessity of reforming operating and development adapted to inevitable for changes of professional institutes which are capable to react adequately to technological innovations at formation of personnel for the domestic enterprises in the postindustrial period becomes.

Ключові слова: професійні інститути, робітничі кадри, структура освіти, національна система освіти, постіндустріальний період, професійно-кваліфікаційний рівень, професійно-особистісна самореалізація.

ВСТУП

Професійно-кваліфікаційний дисбаланс у структурі робітничих кадрів матеріально-виробничої сфери на ринку праці, який став проблемою номер один в Україні, в умовах зростання вимог до якості робочої сили потребує скоординованих зусиль усіх соціальних партнерів у впровадженні інноваційних підходів до оптимізації механізмів збалансування ринку праці.

Інтенсивна динаміка економічних процесів зумовлює необхідність оперування якісною та водночас конкретною інформацією про стан і тенденції професійного наповнення ринку праці регіону. Дані від роботодавців про вакансії, що подаються до служби зайнятості, характеризують поточний стан ринку праці й не дають повного уявлення про зміну його потреб у наступні три-п'ять років. А це потрібне для довгострокового планування, надання послуг із професійної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації у чіткій прив'язці до ліцензованих обсягів випуску кадрів відповідного спрямування. Моніторинг і прогнозування розвитку професій у постіндустріальний період є одним із "вузьких місць" як для навчальних закладів, так і для служби зайнятості, роботодавців та органів місцевого самоврядування. Отже, виявлення перспективних професій для якісного планування середньо- та довгострокових потреб ринку праці, а також підвищення ефективності навчання громадян, забезпечення його випереджального характеру і спрямованості на набуття слухачами знань, навичок і умінь відповідно до сучасного рівня науки, технологій і техніки є дуже важливими завданнями суспільства, при розв'язанні яких лівова частка належить саме соціальному інституту освіти та його професійним інститутам [7, с. 7].

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Проблематика тлумачення економічної категорії "професійний інститут освіти" в умовах розвитку постіндустріального суспільства та інноваційного перетворення національної економіки знаходиться в центрі уваги багатьох вітчизняних і закордонних учених. У кінці минулого сторіччя важливого значення та належної уваги в наукових дослідженнях набули територіально-галузевий аспект в управлінні системою освіти, ринкові аспекти взаємодії ринку праці та ринку освітніх послуг. Ці проблеми розглядають у монографіях і періодичних наукових виданнях такі вчені, як С.І. Бандур, Д.П. Богиня, Т.М. Боголіб, В.М. Геєць, О.А. Грішнова, Б.М. Данилишин, Т.А. Заєць, В.І. Куценко, М.В. Семикіна, В.В. Онікієнко, А.А. Чухно, Л.М. Фільштейн та інші.

Однак, практика економічних реформ, пов'язана з де-

централізацією та регіоналізацією влади, призводить до нових проблем формування робітничих кадрів, при розв'язанні яких важливим пріоритетом є дослідження професійних інститутів освіти.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Мета статті полягає у виявленні й оцінці проблем існування професійних інститутів у постіндустріальній Україні.

Для досягнення цієї мети поставлено та вирішено такі науково-практичні завдання:

- окреслити напрями діяльності професійних інститутів як основних елементів системи освіти в Україні;
- навести структуру освіти в Україні;
- представити схему національної системи освіти, що підготовлена ВАК України разом із Єврокомісією, Радою Європи та UNESCO/SEPES;
- розкрити сутність прогностичної функції освіти;
- обґрунтувати важливість дотримання принципів комплексності та системності організації освіти;
- проаналізувати динамічні зміни кількості навчальних закладів України;
- з'ясувати причини, що спонукають молодь до навчання у ВНЗ.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У процесі підготовки даної статті використано методи координації та регулювання соціально-економічних процесів, які спрямовані на визначення специфіки існування професійних інститутів освіти; метод групувань при роботі із статистичними джерелами, а також економіко-статистичний і економіко-математичний методи.

РЕЗУЛЬТАТИ

У постіндустріальному суспільстві основними чинниками, які впливають на соціально-економічний та політичний розвиток держави, виступають знання та інформація, що перетворюються в головний ресурс прогресу. Носіями цього ресурсу є група людей, яка в західній теорії суспільствознавства має ім'я "knowledge class" — клас інтелектуалів. Основна ознака "класу інтелектуалів" — рівень освіти, що є значно вищим за характерний у той чи інший момент для більшості громадян, які складають сукупну робочу силу. В лоні європейської культури склалися й цінності "людини створюючої" (homo faber): її розум, творчість, наука, техніка. Саме зусиллями цього людського типу створені інтелектуальний вид капіталу та сама цивілізація [1, с. 155].

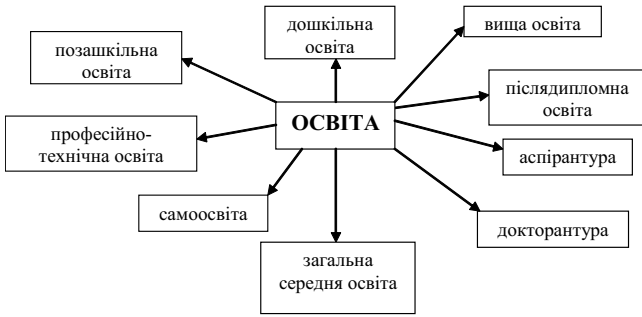

Рис. 1. Структура освіти в Україні [1, с. 148]

Набуття певних знань та навичок згідно з ціннісними орієнтаціями присвячена діюча система освіти України, основними елементами якої є професійні інститути, діяльність котрих має бути спрямована: по-перше, на всебічний розвиток професійно-кваліфікаційних здібностей зацікавлених осіб; по-друге на одержання позитивного економічного ефекту від освіти у середньо- та довгостроковій перспективі розвитку як конкретних регіонів, з притаманними їм особливостями, так і країни в цілому.

Вітчизняна освіта має складну структуру європейського типу і включає дошкільну, загальну середню, позашкільну, професійно-технічну, вищу, післядипломну освіту, аспірантуру, докторантуру та самоосвіту (рис. 1).

Встановлені наступні освітні рівні: початкова загальна освіта, базова загальна середня освіта, повна загальна середня освіта, професійно-технічна освіта, базова вища освіта, повна вища освіта; а також освітньо-кваліфікаційні рівні: кваліфікований робітник, молодший спеціаліст, бакалавр, спеціаліст, магістр.

Можна сказати, що система освіти України практично відповідає рівню розвинутих країн світу. Так, Вищою атестаційною комісією України разом з Єврокомісією, Радою Європи та UNESCO/SEPES була підготовлена схема Національної освітньої системи України (рис. 2).

Освіта — суспільне явище, яке визначає розвиток людської цивілізації, її прогрес або регрес за умов стагнації. В цьому знаходить прояв найважливіша прогностична функція освіти, що дозволяє їй відповідати довгостроковим об'єктивним потребам суспільства. Саме освіта забезпечує біологічне та

духовне існування суспільства, діалектичну передачу досвіду життєдіяльності від покоління до покоління.

Прийняття такої схеми гарантує людині свободу вибору і надає можливість отримати освіту відповідно до розумових і професійних здібностей.

Підкреслюючи роль освіти в умовах економічної трансформації, Президент України Л.Д. Кучма в одному з своїх виступів наголосив: "Нам не можна залишатися колишніми, ми просто не маємо права перебувати у вчорашньому дні. Саме життя, економічні стосунки, попит на інтелект і на сучасні знання не дають нам права на відставання в освіті" [6, с. 2].

Дійсно, Україна, яка входить до групи країн з найбільш високим людським потенціалом, повинна взяти стратегічний орієнтир на збереження та розвиток досягнутого в сфері освіти, а також на створення відповідних цьому потенціалу культури, виробництва та нових інформаційних і промислових технологій.

Однак, у сучасних умовах виявляється нестабільність у різних соціальних інститутах, у тому числі в освіті. Різка поляризація соціальної культури внаслідок швидкої соціальної диференціації, відсутність загальнонаціональної ідеї сприяють дезінтеграції українського суспільства та негативно впливають на формування нового покоління спеціалістів [1, с. 160]. Найголовнішою вимогою до освіти стає всебічний розвиток людини як особистості, адже будь-яке однобічне, фрагментарне, аспектне, неповне людське становлення спричинить в майбутньому регрес, деградацію, неможливість відтворення цілісного та гармонійного суспільства. Виконання цієї вимоги передбачає передачу всієї світової культурної спадщини, що нагромаджувалась людством протягом тисячоліть, через освіту. Саме ланки освітньої системи (дошкільна, загальноосвітня, професійно-технічна, вища, післядипломна) можуть і мають забезпечити опанування учнями різних складових елементів культури, що детермінують всі основні види діяльності [1, с. 174].

З принципів комплексності та системності організації освіти, взаємозв'язку та взаємозалежності всіх її підсистем випливає, що якісні характеристики майбутньої генерації спеціалістів починають закладатися ще у дитячому садочку. Дошкільне виховання спрямовується на практичне оволодіння рідною мовою в сім'ї та дошкільному виховному закладі, забезпечення пізнавальної активності, творчих і художніх здібностей; виховання культури спілкування, поваги й любові до батьків, родини, батьківщини; зачаткування основ трудового виховання, екологічної культури, моральної орієнтації в національних і загальнолюдських цінностях [3, с. 18].

Важливою ланкою системи безперервної освіти є загальноосвітня підготовка, що допомагає кожному учню морально та свідомо самовизначитись у першочерговості реалізації його нахилів і здібностей. Практика свідчить, що робітники з середньою освітою вдвічі швидше опановують нову технологію виробництва, в них менше поломок обладнання та значно вища якість продукції, що випускається [4, с. 158]. У той же час аналіз наявної статистичної інформації доводить, що значна частина молоді та підлітків в Україні не отримує середньої (повної й базової) освіти. Якщо у віковій групі 25—29 років кількість осіб з початковою освітою складала 0,6%, у групі 20—24 років — 0,8, то серед осіб 15—19 років — близько 9% [2, с. 66].

Найбільш тісний зв'язок існує між підсистемами шкільної та професійної підготовки. Адже вибір учорашніми школярами професії та успішність навчання сьгоднішніх учнів професійно-технічних навчальних закладів (ПТНЗ) і студентів вищих навчальних закладів (ВНЗ) безпосередньо залежить від того, наскільки повно

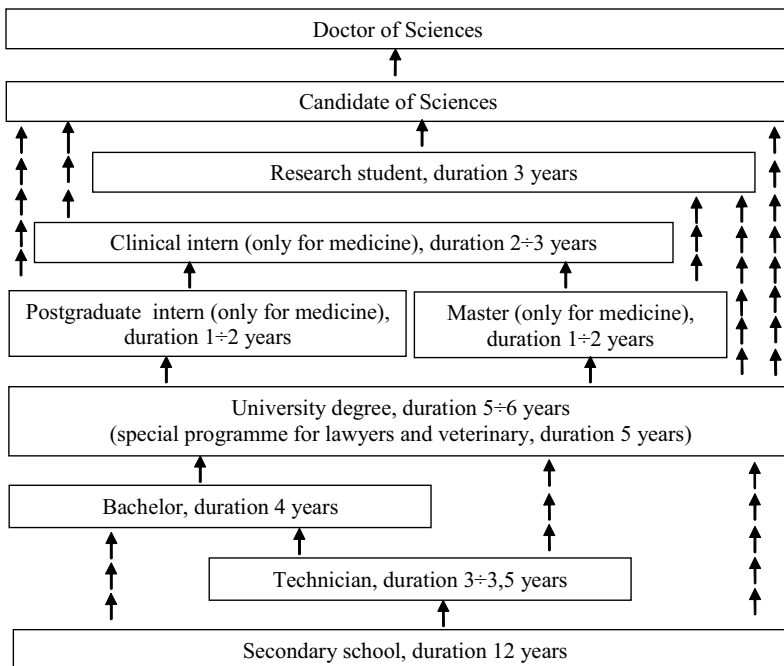

Рис. 2. Національна система освіти (схема)

були розкриті та розвинуті у школі їх здібності, наскільки якісною була шкільна освіта.

Провідною ланкою формування робітничого кадрового потенціалу є професійно-технічна освіта. Останнім часом триває процес удосконалення мережі ПТНЗ (табл. 1), ліквідуються однопрофільні та малокомплектні профтехучилища: за 1995—2008 рр. їх кількість скоротилась на 161 од. (13,66 %).

Процес підготовки конкурентоспроможних робітників ускладнюється незадовільним рівнем матеріально-технічного забезпечення ПТНЗ. Привертає увагу й недостатній рівень кадрового забезпечення ПТНЗ. У профтехучилищах не вистачає викладачів, старших майстрів та майстрів виробничого навчання. За вищезгаданих умов не можна очікувати, що освітньо-професійний рівень випускників профтехучилищ повністю відповідатиме вимогам ринку праці; існує ще багато перешкод, які треба подолати. Крім того, останнім часом різко скоротилась кількість навчальних дільниць на підприємствах.

Відтворення кадрового потенціалу держави безпосередньо пов'язане із ступенем інтегрованості у цей процес молоді, яка навчається у ВНЗ. За даними табл. 1, в Україні триває процес нарощування кількості ВНЗ III—IV рівнів акредитації (на — 37,25% в 2009/10 н.р. порівняно з 1995/96 н.р.) з паралельним зменшенням кількості ВНЗ I—II рівнів акредитації (на 34,65% у 2009/10 н.р. порівняно з 1995/96 н.р.).

Збільшення кількості ВНЗ III—IV рівнів акредитації можна розцінювати як "відгук" вищої школи на зростаючий попит молоді на освітні послуги. Соціологічні дослідження свідчать про наявність наступної типології професійно-життєвих орієнтацій молоді, яка вступає до ВНЗ: 1) соціально-статусна мотивація одержання вищої освіти та вибору конкретного ВНЗ (одержання вищої освіти та навчання в конкретному ВНЗ пов'язані зі сподіваннями у майбутньому досягти посади, що добре оплачується, зайняти престижне, поважне місце у суспільстві, зробити кар'єру); 2) настанова на професійно-особистісну самореалізацію (ця настанова виражає бажання отримати професію, яка усвідомлюється як покликання, розвинути здібності, реалізувати свій талант, створювати нове у сфері зацікавлення); 3) ситуативна мотивація (об'єднує змінні, які по відношенню до професійної настанови вищої освіти та вибору конкретного ВНЗ можна назвати ситуативними: вирішили продовжувати навчання тому, що на цьому наполягали батьки; бажають мати освіту не гіршу, ніж у людей їх кола та ін.) [5, с. 92].

В умовах становлення конкурентних відносин особливо значення набувають якісні показники діяльності ВНЗ. Розглядаючи якість вищої освіти, слід зосередити увагу, насамперед, на освітньо-професійному рівні випускників вищої школи, який дозволяє їм мати певну соціальну цінність та відповідати потребам і можливостям ринку праці. Отже, серед функцій спеціалізації вищої освіти все більшу конкуренцію починає складати функція формальної соціалізації. Це є ніщо інше, як деформація освітнього поля (Б. Бурдье). І якщо традиційна система освіти буде просто зберігатися, не трансформуючись у відповідності з об'єктивною ситуацією, вона під тиском обставин сама деформується з великими втратами для суспільства. Необхідно, щоб домінуючою функцією вищої освіти стала функція професіоналізації [5, с. 102].

Вища освіта України останнім часом переживає складний, суперечливий етап свого розвитку. Радикальні соціально-економічні перетворення в суспільстві спричинили різноманітний вплив на вищу школу. З одного боку, вона отримала сильний імпульс до модернізації та розвитку. Поступово переборюються суперечності між запитами суспільства і вищою освітою, її змістовною, технологічною та організаційною структурами. І це має, безумовно, глибокий позитивний сенс. З іншого боку, економічна криза різко погіршує стано-

Таблиця 1. Динаміка абсолютних показників кількості навчальних закладів в Україні

Роки	Дошкільні заклади, тис.	ПТНЗ	Навчальні роки (на початок н.р.)	Загальноосвітні навчальні заклади, тис.	ВНЗ	
					I—II р.а.	III—IV р.а.
1995	21,4	1179	1995/96	22,3	782	255
1996	20,2	1156	1996/97	22,2	790	274
1997	18,4	1003	1997/98	22,1	660	280
1998	17,6	995	1998/99	22,1	653	298
1999	17,2	980	1999/00	22,2	658	313
2000	16,3	970	2000/01	22,2	664	315
2001	15,7	965	2001/02	22,2	665	318
2002	15,3	962	2002/03	22,1	667	330
2003	15,0	953	2003/04	22,9	670	339
2004	14,9	1011	2004/05	22,7	619	347
2005	15,1	1023	2005/06	21,6	606	345
2006	15,1	1021	2006/07	21,4	570	350
2007	15,3	1022	2007/08	21,2	553	351
2008	15,4 ¹	1018	2008/09	21,0	528	353
2009	- ²	- ³	2009/10	20,6	511	350

¹ з них 1,2 тис. закладів не працювали;

² дані відсутні (дата останньої модифікації: 18/05/2009);

³ дані відсутні (дата останньої модифікації: 22/06/2009).

Таблиця складена за даними джерела [8].

вище вищої школи, її прогресивні перетворення.

ВИСНОВКИ

Зважаючи на те, що постіндустріальному періоду притаманні швидкі технологічні зміни, існування професійних інститутів залежатиме від спроможності адекватно та вчасно реагувати на всебічні потреби, що виникають у процесі інформаційних трансформацій у суспільстві. Дотримання принципів адекватного та вчасного реагування на неминучі зміни у постіндустріальний період, за нашим глибоким переконанням, мають супроводжуватися з першочерговим врахуванням перспектив економічного та соціального розвитку регіонів, виходячи зі специфічних пріоритетів. Тому, ми вважаємо, що логічним продовженням даної науководослідної праці має стати дослідження професійної освіти та професійної орієнтації відповідно до кон'юнктури ринку праці окремих регіонів країни з урахуванням проблем формування робітничих кадрів для відповідних підприємств, виходячи з перспектив їх подальшого розвитку.

Література:

1. Гуманітарна сфера: питання теорії і практики: [монографія] / В.І. Куценко, Л.Г. Богуш, О.А. Комарова, Я.В. Остафійчук; за ред. В.І. Куценко. — К.: Наук. світ, 2002. — 456 с.
2. Данилишин Б.М., Куценко В.І. Культурно-освітня сфера як соціальна база підтримки ринкової трансформації в Україні (питання теорії і практики). — К.: РВПС України, НАН України, 1999. — С. 66.
3. Державна національна Програма "Освіта" України XXI століття. — К.: Райдуга, 1994. — С. 18.
4. Долишний М.И. Социально-экономические проблемы непродуцированной сферы. — К.: Наукова думка, 1984. — С. 158.
5. Колачева Т.Г., Абросимова Л.В. Установки выпускников школ на получение высшего образования // СоцИс. — 2000. — № 5. — С. 92—102.
6. Косиченко Л. Від знань залежатиме доля країни і добробут народу // Урядовий кур'єр. — 2001. — № 158 (2085). — С. 2.
7. Шугайло В.А. Методичні засади прогнозування кадрової потреби підприємств / В.А. Шугайло, М.В. Судаков // Ринок праці та зайнятість населення. — 2009. — № 1 (18). — С. 7.
8. Освіта [Електронний ресурс]: / Держ. ком. статистики України. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

Стаття надійшла до редакції 09.04.2010 р.